

Zoran S. Mirković*

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

ISTORIJA NOVČANE KAZNE U SRBIJI (1804–1860. godine)**

Apstrakt: Autor nastoji da prikaže razvoj novčane kazne u Srbiji od 1804, kada je počeo Prvi srpski ustanak i osnovana srpska javna vlast, do 1860. godine, kada je donet Krivični zakonik Kneževine Srbije. Duboki koreni novčane kazne sežu do instituta „globe“ u srpskom srednjovekovnom krivičnom pravu i u osmanskom pravu.

Istraživanje posebnu pažnju usmerava na vreme od početka dvadesetih godina XIX veka, kada srpska javna vlast preuzima krivično gonjenje i kažnjavanje od osmanskih vlasti. Autor pokušava da odgovori na pitanja: šta se dešava sa globama, kako nastaju novčane kazne u savremenom smislu reči, u kojoj meri su novčane kazne pogađale osuđene?

Ključne reči: novčana kazna, Srbija (1804–1860), Policijski zakonik (1850), Krivični zakonik (1860).

Novčanoj kazni je vekovima prethodila globa. U srednjovekovnom sistemu kazni u Srbiji, globa je bila dominantna kazna. Dominacija globe se nastavila i pod vladavinom Osmanskog carstva, o čemu je U. Heyd izneo svoju konstataciju „Fines were one of the most common penalties in Ottoman law.“¹

Globa je bila kazna i za krivično delo ubistva. U istoriji srpskog prava poznato je odbijanje kralja Milutina iz 1308. godine da udovolji Dubrovčanima da se izvršilac ubistva kažnjava smrtnom kaznom, a ne plaćanjem globe, „vražde“. Vladavina ovog kralja sa sigurnošću se smatra dobom kada je globa za ubistvo („vražda“) još isključivala smrtnu kaznu.

Car Dušan je polovinom XIV veka, u procesu vizantinizacije svoje države, uveo smrtnu kaznu za ubistvo, pored telesne i drugih strogih vizantijskih kazni. No ostala je na snazi „vražda“, u iznosu od 300 perpera, za nehatno ubistvo, kao trag sistema kompozicije. Međutim, ne postoji pouzdan odgovor na pitanje: da li je smrtna ka-

---

* redovni profesor, zoranm@ius.bg.ac.rs

** Ovaj tekst je nastao kao deo šireg istraživanja autora učestvujući na projektu Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte pod naslovom „Die Entstehung nationaler Rechtssysteme im postosmanischen Südosteuropa. Dekonstruktion, Formation und Transfer von Normativität“, u okviru šireg projekta „Rechtsgeschichte Südosteuropas“. Tekst autora na nemačkom jeziku je u štampi.

1 Uriel Heyd /1973/: *Studies in old Ottoman criminal law*, edited by V. L. Ménage, Oxford, p. 289.

zna za ubistvo preovladala u pravnoj svesti i bila primenjivana za vreme Dušanove vladavine?

Izvori iz XV veka govore o primeni „vražde“ za učinjeno ubistvo.²

Za vreme vladavine Osmanskog carstva u pogledu kažnjavanja, naročito za ubistvo, postojalo je više propisa.

Šerijatski pravni propisi, kao osnovni zakonski propisi, dele krivična dela na tri vrste, prema načinu izricanja kazne. Jedna od njih, krivična dela protiv života i tela – ubistvo i telesna povreda, kažnjavani su odmazdom (*kisās*) ili plaćanjem naknade naslednicima ubijenog (*dijet*). Ova dela su se gonila i kažnjavala po zahtevu ovlašćenih lica, povređenog i njegovih naslednika. Iz navedenog se vidi da je primenjivano načelo o privatnopravnom karakteru ovih dela.³

Sultani donose kanune, zakonske propise, bilo za celu zemlju, bilo za veće upravne jedinice, kojima su popunjavane pravne praznine. *Opšte kanunname* sultana Mehmeda II (1451 – 1481), kao i sultana Sulejmana II Zakonodavca (1520 – 1566), propisuju globe (novčane kazne) za blud, tuču, svađu, ubistvo, pijenje vina, krađu, otimačinu i nasilje (ponegde kumulativno ili alternativno sa kaznom batina), kao zamenu za smrtnu kaznu ili telesnu kaznu predviđenu šerijatskim pravom.⁴ Obe ove *kanunname* u glavi prvoj u drugom odseku o ubistvu propisuju: „Ako neko ubije čovjeka, a nad njim ne izvrše *kisās* (smrtnu kaznu), ako mu prihod bude iznosio 1000 akči ili više, neka se na ime novčane kazne uzme 400 akči. Ako mu prihod bude iznosio 600 akči, neka se na ime novčane kazne uzme 200 akči. Ako mu prihod bude ispod 600 akči, neka se na ime novčane kazne uzme 100 akči. Ako je odveć siromah, neka se na ime novčane kazne uzme 50 akči.“ Navedene kazne su bile upola manje za nemuslimane.⁵ Ubica se imao, pored plaćanja obeštećenja porodici, kazniti i kaznom propisanom u *kanunnami*. Usvojeno je bilo, dakle, načelo o javnopravnom karakteru krivičnog dela ubistva, jer se učinjenim ubistvom ne vređaju samo „interesi porodice ubijenog nego i države koja gubi podanika“.⁶

- 2 Aleksandar V. Solovjev /1928/: *Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Skoplje, str. 192 (nap. 1).
- 3 Mehmed Begović /1956/: *Tragovi našeg krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima*, (Otišak iz Istorijskog časopisa, VI), Beograd, str. 4. U napomeni broj 10. na istoj strani autor piše: „Šerijatsko pravo razlikuje dve vrste ubistva: 1) umišljajno i 2) nehatno. Za umišljajno ubistvo propisana je u načelu smrtna kazna koju kadija izriče po zahtevu naslednika ubijenog. Naslednici se mogu poravnati sa ubicom i zadovoljiti se plaćanjem krvnine (dijet) čija je visina u načelu predviđena šerijatom. U izvesnim slučajevima mora se primeniti ipak smrtna kazna (ubistvo roditelja). Za nehatno ubistvo može se tražiti samo krvnina. Krvninu plaća ubica, ili se naplaćuje iz njegove zaostavštine, ili je plaćaju njegovi bratstvenici (akila). Kuran, IV-92 i 93.“
- 4 Hamid Hadžibegić /1949/50/: „Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca-iz prvih godina njegove vlade“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, str. 305–310; U. Heyd, *op. cit.*, p. 277.
- 5 H. Hadžibegić, *op. cit.*, str. 308. Gotovo isti propis o ubistvu iz *Kanunname sultana Sulejmana* je unet u savremenu *Kanunnamu* za Crnu Goru iz 1523. godine, samo sa približno dvostruko blažim kaznama, kako je i bilo propisano za nemuslimane u *Kanunnami sultana Sulejmana* (*Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, saopštavaju B. Đurđev, N. Filipović, H. Hadžibegić, M. Mujić i H. Šabanović, Sarajevo 1957, str. 167).
- 6 M. Begović, *op. cit.*, str. 6 (nap. 14).

Pored ove odredbe, *kanunnama* sultana Sulejmana je predviđala i isključivo smrtnu kaznu za ubistvo.⁷ Međutim, izvorna građa, od kraja XV do XVIII veka, iz krajeva naseljenih Srbima, i pre i posle ove *kanunname* govori samo o plaćanju globe („krvnine“) i naknade štete porodici.^{8, 9} Na srpskom primeru Osmansko carstvo se u prilagođavanju svog pravnog sistema osvojenim krajevima pridržavalo, „šerijatskog pravnog načela da ono što postoji od davnina treba ostaviti u tome davnajšnjem stanju“.¹⁰

Ako je ubica ostao nepoznat ljudi koji su živeli pored mesta gde se zločin desio bi odgovarali po principu kolektivne odgovornosti. U četvrtom odeljku *Kanunnama sultana Sulejmana* je propisano: „Ako u selu ili mahali pogine čovjek ... treba da pronađu ... i da ga prijave. Međutim ako se ne mogne pronaći, onda treba da plate „*diyēt*“ (materijalnu odštetu) i da podnesu odgovarajuću novčanu kaznu.“¹¹ Kolektivna odgovornost je bila veoma živa ustanova na teritoriji balkanskih zemalja. Osmanski zvaničnici, naročito lokalni, ponekad su zloupotrebljavali ovaj institut i tražili plaćanje globe („krvnine“) ne samo kad se desi ubistvo, nego i kad neko strada na bilo koji mogući način (padne sa drveta, sa kola i tako slično).¹² V. Karadžić svedoči o praksi sa kraja XVIII i početka XIX veka: „Turci nisu tražili zločinca, nego globu („krvninu“); zato je zločinac često bežao u drugu nahiju dok ljudi plate globu („krvninu“) i malo se zaboravi na zločin, pa poslije zločinac se vrati i niko ga ne dira osim porodice ubijenog (s porodicom ubijenog mora da se pomiri, u suprotnom oni će ubiti njega).“¹³ Kolektivna odgovornost je bila primenjivana i od strane uspostavljenih srpskih vlasti. Tek početkom 30-ih godina XIX veka donose se propisi kojima se zajedno sa globama ukida i kolektivna odgovornost. I pored toga, kolektivna odgovornost se povremeno pojavljivala kao podesno sredstvo kažnjavanja (kao u slučaju proterivanja porodica hajduka, prema odredbama *Uredbe o hajducima* za užički i čačanski okrug iz 1850. godine).

7 O „*siyaset*“ (tj. krivičnim delima čije je kažnjavanje propisivao sultan kao šef države ili kadija, po sultanovom ovlašćenju) iz četvrtog odeljka prve glave *Kanunnama sultana Sulejmana* videti: H. Hadžibegić, *op. cit.*, str. 310; Avdo Sućeska /1971/: „Neke osobnosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX, str. 246; isti, „Recepcija nekih srednjovekovnih južnoslovenskih pravnih ustanova u osmanskom-turskom pravu“, *Pregled-časopis za društvena pitanja*, godina LXX, broj 11–12, Sarajevo 1980, str. 1516; isti, *Elementi našeg srednjovekovnog prava u turskim zakonskim spomenicima*, Poseban otisak iz Zbornika Pravnog fakulteta u Rijeci broj 3 (1982), Rijeka 1982, str. 185.

8 *Turski spomenici, knjiga I, sveska 1, (1348–1520)*, sabrao, sudio, preveo, protumačio i objavio Gligorije Elezović, Beograd 1940, str. 192–194 (dok. br. 59) (u daljem tekstu: G. Elezović, *Turski spomenici*); A. V. Solovjev, *op. cit.*, str. 192 (nap. 1); O vraždi u srednjovekovnoj srpskoj državi i krvnini u Osmanskom carstvu za ubistvo videti: Stojan Novaković /1965²/: *Selo*, predgovor, dopune i objašnjenja napisao Sima Ćirković, Beograd, str. 72 – 78.

9 Videti: Karl Härter /2008/: „Strafen mit und neben der Zentralgewalt: Pluralität und Verstaatlichung des Strafans in der Frühen Neuzeit“, in: Günther Schlee, Bertram Turner (Hg.), *Vergeltung-Eine interdisziplinäre Betrachtung der Rechtfertigung und regulation von Gewalt*, Frankfurt/Main, pp. 106, 117.

10 M. Begović, *op. cit.*, str. 1 (videti nap. 4).

11 H. Hadžibegić, *op. cit.*, str. 310.

12 U. Heyd, *op. cit.*, p. 311.

13 Vuk S. Karadžić /1867/: *Život i običaji naroda srpskoga*, Beč, str. 266; Vuk S. Karadžić /1852/: *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, Beč, str. 300.

Ukratko, osmanski sistem globa (novčanih kazni), koji je iz fiskalnih razloga bio pogodan za osmansku državu, bio je nastavak kompozicionog sistema iz srednjovekovnog srpskog krivičnog prava, što je bio slučaj i sa kolektivnom odgovornošću. Naročito treba naglasiti da je globa („krvnina“), osmanska kazna za ubistvo, naišla, po svemu sudeći, na neprekinutu pravnu svest Srba o globi kao kazni za ubistvo (svakako, uz istovremeno namirenje porodice ubijenog).

Potvrdu da je globa (novčana kazna) za krivično delo ubistva bila uobičajena kazna daje i 14. tačka ustaničkih zahteva na pregovorima u Zemunu od 10. maja 1804. godine. Ustanici su, naime, tražili da se za ubistva, kao ranije, „po zakonu“ plaća globa.¹⁴

Kada su ustanici uspostavili svoju vlast u beogradskom pašaluku, oni, umesto globe, za ubistvo i druga teška krivična dela kažnjavaju najčešće smrtnom kaznom. Globa se pominje kod kažnjavanja sela u kome se dogodila provalna krađa, kao ostatak starog sistema kolektivne odgovornosti. Ostatak starog sistema je i član 19. tzv. *Karađorđevog zakonika*, koji za nehatno ubistvo propisuje kaznu od pola godine „hapsa“ i plaćanje naknade porodici ubijenog. Može se reći da je ovo bio prelazni stadijum u procesu izgradnje javnopravnog kažnjavanja. Javna vlast goni i kažnjava učinioca ovog dela, a porodica ubijenog dobija naknadu štete koju joj dosudi sud. Stvorena javna vlast stavlja pod svoju kontrolu i gonjenje i kažnjavanje, čineći još samo ustupak običajnom pravu u pogledu obeštećenja porodice ubijenog.

Posle okončanja Drugog srpskog ustanka u jesen 1815. godine, ponovo je bio vraćen sistem globa. *Uputstvo muselimuma i nahijskim knezovima*, izdato 10. decembra 1815. godine, od beogradskog vezira Marašli Ali paše i srpskog ober kneza Miloša Obrenovića, sadržavalo je lepezu globa (novčanih kazni) za razna krivična dela. Bilo je propisano da muselim za krivična dela može primiti globu do 50 groša. Izuzetno, za ubistvo on može dobiti 100 groša, kadija 100 groša i beogradski vezir 800 groša. Čovek koji bi sa devojkom dobio dete morao je platiti 500 groša. Da bi se sprečile zloupotrebe osmanskih činovnika kada neko slučajno strada, naređeno je da muselim može naplatiti najviše 12 groša (jer su bili brojni slučajevi zloupotreba kada su muselimi naplaćivali 1000 groša i te sume sebi prisvajali).¹⁵ Interesantno je da srpska strana insistira na poštovanju starih „dobrih“ uredbi Osmanskog carstva, među kojima globe zauzimaju istaknuto mesto.

Samo nekoliko godina kasnije, kada srpska vlast počinje da sudi za krivice, ona se protivi globama, i za ubistvo i druga teža krivična dela osuđuje na smrtnu i telesne kazne. No, o dubokom tragu koji je ostavio sistem globa svedoče i kasnija dokumenta sa izrekom, „da svojim životom platiti mora“ (sada umesto novcem ubica je morao platiti svojim životom).¹⁶ *Uputstvo nahijskim knezovima* od 3. marta 1829.

14 Aleksa Ivić /1935/: *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku, knjiga I – godina 1804*, Beograd, str. 128 (dok. br. 101).

15 Toma Živanović /1967/: *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865.* (Posebna izdanja SANU, knjiga CDVIII, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 59, Izvori srpskog prava I), Beograd, str. 42 (dok. br. 84).

16 Primera radi, istovetnu odredbu o veoma jakom uticaju sistema kompozicije pruža franačko pravo: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, Herausgegeben von Albrecht Coredes, Heiner Lück, Dieter Werkmüller und Ruth

godine, propisalo je da će nahijski knezovi, koji su takođe sudili, biti lišeni tog zvanja ako budu uzimali mito ili globili.¹⁷

Definitivno, globe su ukinute kada je sultan *Hatišerifom*, od 30. septembra 1829. godine, Srbima priznao pravo na samostalnu unutrašnju upravu. Tom prilikom srpski knez Miloš je izjavio da ubuduće osmanske sudije više neće suditi i uzimati mito i naplaćivati „druge globe“.¹⁸

Iz jedne naredbe srpskog kneza, od 3. novembra 1832. godine, saznaje se da srpske vlasti više neće uzimati globu za krivična dela kako su to radile osmanske vlasti.¹⁹

Tačka 30. *Dužnosti članova nahijskih sudova*, od 8. jula 1833. godine, odlučno zabranjuje globu: „Najstrožije zabranjuje se članovima suda globiti ili od koga što za krivicu primati.“ Od zabrane se izuzimaju „duplir“ i različite sudske takse, „koji će se naplaćivati za narodnu kasu i koji se za globu ne smatraju“.²⁰ Radilo se o ukidanju stare osmanske prakse da se kadije, musulimi i ostali osmanski dostojanstvenici izdržavaju od sudskih globa. Posle raskida sa osmanskom praksom globe kao kazne za najteža krivična dela, došao je na red raskid sa fiskalnim karakterom globe na osmanski način.²¹ Ova zabrana je ponovljena 26. januara 1840. godine: „Novčana kazna neće se nikad moći upotrebiti za ličnu korist sudskog osoblja, već će ići u sudsku kasu“ (član 23. *Ustrojstva okružnih sudova*).²² Ponavljanje zabrane posle nepunih sedam godina svedoči da je osmanski model postupanja bio duboko ukorenjen.

Pored globe, drugi poseban oblik novčane kazne bio je duplir (*in duplum*). Duplir je bio novčana kazna koju je učinilac krivičnog dela, najčešće krađe, plaćao u dvostrukom iznosu vrednosti ukradene ili oštećene stvari. U vremenu od 1804. do 1813. godine za krađu stoke dvostruki iznos vrednosti pripadao je oštećenom, dok je javna vlast kažnjavala kradljivca batinama.

Schmidt-Wiegand als philologischer Beraterin, redaktion: Falk Hess und Andreas Karg, Band I: Aachen-Geistliche Bank, p. 790 (Eva Schumann).

17 T. Živanović, *op. cit.*, str. 72 (dok. br. 141).

18 Mihajlo Gavrilović /1912/: *Miloš Obrenović, knjiga treća (1827–1835)*, Beograd, str. 154.

19 T. Živanović, *op. cit.*, str. 80 (dok. br. 155).

20 T. Živanović, *ibid.*, str. 85 (dok. br. 162).

U pogledu naknade štete kod krivičnog dela krađa, *Uredba o kaznenju kradljivaca i lopova* od 22. maja 1845. godine propisala je sledeće: kradljivac (pored telesne kazne i robije) morao je da vrati ukradenu stvar, plati naknadu štete i plati u sudsku kasu 1/10 vrednosti ukradene stvari (ako nije imao da plati, srazmerno mu se povećavala robija) (*Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажејстџу Србском од 1 јануара 1845 до конца декембра 1846 (с љрибавленијем неки сџарии)*, III, Beograd 1847, 48–49) (u daljem tekstu: *Zbornik zakona*, III).

21 Fiskalni karakter globe veoma osvetljava *Kanunnama za crnogorski sandžak* iz 1570. godine odredbom da sva Crna Gora plati godišnji iznos od 130000 akči na ime globa za eventualna krivična dela (*Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, 176–177).

U. Heyd, *op. cit.*, p. 279–280, navodi istovetno plaćanje fiksne sume poreza umesto globa za Ciganu u regionu Nigbolu.

22 *Сборникъ закона и уредба, и уредбены указа, изданы у Књажејстџу Србскомъ, одъ времена обнародованоџ Усџава земаљскоџ (13. Фебр. 1839 до Аџр. мес. 1840), I*, Beograd 1840, 18 (u daljem tekstu: *Zbornik zakona*, I).

Kasnije se ovaj odnos menja, te pola iznosa ide narodnoj kasi, a pola oštećenoj strani. Tako je *Uputstvom magistratima* od 6. jula 1825. godine u tački 8. propisan duplir: „Od svakog kradljivca... da se dvostruko naplati, i pola, tj. koliko vredi ukradena stvar, da se da vlasniku ukradene stvari, a druga polovina da pripadne narodnoj kasi.“ Isto je ponovila i 8. tačka *Edikta za članove magistrata* od 1. januara 1828. godine, kao i tačka 9. *Dužnosti članova nahijskih sudova* od 8. jula 1833. godine.²³

Ustrojstvom okružnih sudova, od 26. januara 1840. godine određen je maksimum novčane kazne u iznosu do 25 talira. Konačno, novčana kazna se pojavila u svom čistom obliku²⁴ i izricala se ili kao samostalna ili kao alternativna, tj. ostavljano je sudiji da bira između nje i neke druge kazne, ili kao kumulativna, tj. kad se dosuđuje zajedno uz druge vrste kazne. Ovim ustrojstvom je ukinut duplir.

Kako se vidi iz pojedinih propisa, minimum novčane kazne bio je jedan groš.

Novac od novčanih kazni koje su izricali sudovi i policijska vlast je, u principu, pripadao državnoj kasi. Novčane kazne koje su naplaćivali primiritelni (mirovni sudovi za male prestupe) išle su u korist opštinske kase. Pojedini propisi pominjali su i naplaćivanje novčane kazne u korist kase školskog fonda, bolničke, poštanske i esnafske kase.

Koliko je stvarno bila visoka izrečena novčana kazna i koliko je ova kazna teško pogađala osuđenog odgovor je najbolje potražiti poređenjem iznosa novčanih kazni sa cenom životnih namirnica. Šabački magistrat, u vremenu od 1808. do 1812. godine, osuđivao je i na plaćanje novčane kazne „štrafa“ (od nemačke reči „štrafe“ – kazna) u visini od 12, 6 i 3 groša, u zavisnosti od težine prestupa (kršenje esnafskih pravila, svađa, kleveta, nevršenje dužnosti).²⁵ Bilo je propisano 18. septembra 1808. godine da jedna oka²⁶ hleba košta 8 para, sirovog ovčijeg mesa 12 para, sirovog govedeg mesa 10 para, pečenog ovčijeg mesa 20 para, rakije 36 para, nemačkog vina

23 T. Živanović, *op. cit.*, str. 62 (dok. br. 128), str. 67 (dok. br. 136), str. 84 (dok. br. 162).

U pogledu naknade štete kod krivičnog dela krađa, *Uredba o kaznenju kradljivaca i lopova* od 22. maja 1845. godine propisala je sledeće: kradljivac (pored telesne kazne i robije) morao je da vrati ukradenu stvar, plati naknadu štete i plati u sudsku kasu 1/10 vrednosti ukradene stvari (ako nije imao da plati, srazmerno mu se povećavala robija) (*Zbornik zakona, III*, 48–49).

24 Novčana kazna je bila propisana i u uredbama za valjevski (1. januara 1809. godine) i šabački magistrat (12. januara 1811. godine): T. Živanović, *op. cit.*, str. 14 (dok. br. 7.); V. Stojančević /1980/: „Ureždenije“ suda za Šabac i Šabačku nahiju, od 12. januara 1811. godine“ u knjizi: *Srbija u vreme Prvog ustanka 1804–1813*, Leskovac, str. 155.

25 *Protokol i registar Šabačkog magistrata od 1808. do 1812. godine*, priredio Radomir J. Popović /2010/: Istorijski institut, Izvori za srpsku istoriju, knjiga 8, Istorija XIX i XX veka, knjiga 4, Beograd, str. 53 (br. 302), str. 67 (br. 391), str. 68–69 (br. 402), str. 71 (br. 419), str. 119 (br. 706), str. 122 (br. 723), str. 132 (br. 787), str. 144 (br. 865 i 867).

Brojnije su presude ovog magistrata na novčanu kaznu, u vidu naknade štete, najčešće za ukradenu stvar (*Protokol i registar Šabačkog magistrata od 1808. do 1812. godine*, str. 28 (br. 67, 68), str. 51 (br. 280), str. 67 (br. 391), str. 84 (br. 485), str. 103 (br. 611), str. 119 (br. 706), str. 121 (br. 715), str. 123–124 (br. 732, 737), str. 125 (br. 741), str. 129 (br. 766), str. 131 (br. 783), str. 132 (br. 785), str. 138 (br. 828), str. 139 (br. 831), str. 140 (br. 837), str. 143 (br. 859)).

26 Oka je bila osmanska mera za težinu (1, 282 kilograma) i za zapreminu (oko 1,5 litara) (Ivan Klajn, Milan Šipka /2006/: *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, str. 840).

16 para. Propisane cene od 18. januara 1811. godine su nešto veće: jedna oka hleba koštala je 10 para, sirovog ovčijeg mesa 16 para, sirovog goveđeg mesa 14 para itd.²⁷

Novčane kazne propisane Policijskim zakonikom iz 1850. godine bile je u visini: 10 do 20 groša, 20 groša, 40 groša, 100 do 200 groša, 1 do 3 talira, 1 do 5 talira, 2 do 4 talira, 2 do 5 talira, 2 do 6 talira, 1 do 10 talira, 3 do 10 talira, 5 do 10 talira. Kod nekih istupa u povratu bila bi kazna 10 do 20 talira ili 20 talira. Samo u jednom slučaju, kad se ne bi postupilo po pravilima kod širenja zaraznih bolesti, kazna je bila 1 do 2 cesarska dukata.

Uredbom o tečaju novca od 16. novembra 1842. godine 1 cesarski dukat je vredeo 24 groša, 1 talir je vredeo 10 groša, 1 groša je vredela 16 para.²⁸

Cena životnih namirnica na beogradskoj pijaci iz maja 1850. godine, kada je donet Policijski zakonik bile su sledeće: 1 oka pekarskog hleba je vredela 32 pare, 100 oka kukuruznog brašna je vredelo 55 groša, 1 oka ceđenog meda je vredela 4 groše, 1 akov²⁹ karlovačkog belog vina 60 groša.³⁰

Uredba od 19. marta 1842. godine propisala je da primiritelni (mirovni) sudovi mogu uglednije ličnosti kazniti novčanom umesto telesne kazne.³¹ Međutim, nisu bili retki primeri da su imućni ljudi radije izdržavali kaznu batina, nego plaćali, u zamenu, novčanu kaznu.³²

Uredba o zamenjivanju telesne kazne novčanom, od 19. maja 1845. godine, je dala ovlašćenje okružnim sudovima da kazne do 25 udaraca štapom zamene novčanim kaznama. Na molbu osuđenog, kazna batina štapovima bi se zamenila novčanom kaznom u srazmeri jedan talir za jedan udarac štapom. Novčana kazna naplaćena od primiritelnog suda išla je u opštinsku, a od okružnog suda u sudsku kasu. *Uredba* je istakla da je osuđenom trebalo izreći novčanu kaznu, a poštediti ga telesne kazne, prvenstveno s obzirom na ličnost osuđenog, i s obzirom na njegovo pređašnje vladanje i sadašnje stanje.³³

Policijska uredba iz 1850. godine u članu 49. stav 2 propisuje da se kazna lišenja slobode može pretvoriti u novčanu kaznu, u srazmeri dva dana za jedan talir.³⁴ Sta-

27 *Protokol i registar Šabačkog magistrata od 1808. do 1812. godine*, str. 64 (br. 379), str. 119 (br. 706).

28 *Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажестѣву Србији (Од Априла 1840. до конца Децембра 1844. године)*, II, Beograd 1845, 191–192 (u daljem tekstu: *Zbornik*, II).

29 Akov je bila stara mera za tečnost (56,589 litara) i za žito (51 litar) (I. Klajn, M. Šipka, *op. cit.*, str. 82).

30 Arhiv Srbije, Ministarstvo unutrašnjih dela, Policijsko odeljenje (u daljem tekstu: AS, MUD, P), 1850, F. I, 5.

31 T. Živanović, *op. cit.*, str. 164 (dok. br. 284).

32 Živan Živanović /1923/: *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, knjiga I (od Sveto-andrejske skupštine do proglašenja nezavisnosti Srbije 1858–1878)*, Beograd, str. 122 (nap. 1), pominje da je jedan imućni građanin, izabarao da bude osuđen na batine umesto novčane kazne. Čuvši to, knez Srbije Mihajlo Obrenović je rezignirano izjavio: „Šta da se radi i kakve slobode da se daju narodu, koji tako malo ima ličnog ponosa i osećanja građanske časti.“ Autor dodaje da ovakvi primeri nisu bili retki.

33 AS, MUD, P, 1845, F. VI, 16; *Zbornik zakona*, III, 43.

34 *Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажестѣву Србији (Од почетка 1849. до конца 1850. године)*, V, Beograd 1853, 206 (u daljem tekstu: *Zbornik* V).

vom 1. člana 26. *Uredbe* propisano je, da sveštenik, zvaničnik i činovnik u službi ili penziji za policijske prestupe može da se kazni samo novčanom kaznom i tek onda, kad se ova ne bi mogla primeniti na njih zbog siromaštva, zamenjivala bi se kaznom zatvora.³⁵

Tek *Krivični zakonik* iz 1860. godine u članu 30. propisuje da sudija, kad bi birao između novčane, telesne i kazne zatvora, osudio bi na novčanu kaznu „samo u blažim slučajevima“. Pri odmeravanju sudija se ne bi rukovodio time da li krivac ima novaca da plati novčanu kaznu, nego da li učinjeno delo zaslužuje da se blaže kazni.³⁶ U vremenu do 1860. godine nije postojao ovakav propis, nego je krivčeva platežna sposobnost bila u prvom planu, a ne težina dela.

Novčana kazna je bila uslovljena ekonomsko – socijalnim stanjem u zemlji. To se dobro vidi na primeru *Uredbe o seči šuma*, od 23. januara 1845. godine, koja je propisala stroge novčane kazne za prestupnike koji bi isekli šumu. U jednoj siromašnoj, zemljoradničkoj zemlji kakva je bila Srbija, bogatoj šumom (u kojoj se dešavaju, posle odlaska osmanskog sistema, duboke imovinske promene, zbog kojih je uostalom i donet srpski *Građanski zakonik* iz 1844. godine), ova *Uredba* je široko primenjivana. Ministarstvo unutrašnjih poslova izveštava o brojnim slučajevima gde su stroge novčane kazne „upropastile mnoge porodice“. Ovo je nateralo zakonodavne organe, kneza i Sovjet, da donesu 27. avgusta 1847. godine *Rešenje o izmeni kazni* (iz pomenute *Uredbe*), kojim se dozvoljava zamena novčane kazne i zavisno od njene veličine određivan je oblik zamene. Ako je novčana kazna iznosila do 50 cvancika, svaki cvancik zamenjivan je jednom batinom, a ako je bila veća, svakih 50 cvancika zamenjivali su se tromesečnom robijom, višak pak opet batinama.³⁷

Zakonodavac je, dakle, uzeo u obzir imovinsko stanje osuđenog i teške posledice za porodicu osuđenog zbog izricanja visokih novčanih kazni, zbog kojih bi porodica osuđenog stradala kao nevina. Da bi se ovo izbeglo imovina osuđenog neophodna za izdržavanje porodice bila je stavljena pod zakonsku zaštitu, odnosno bila je izuzeta iz pravnog prometa (tzv. zaštita okućja). Tu imovinu je činila kuća, pokućstvo, zemlja (oko kuće), minimum tegleće stoke i zemljoradnički alat.³⁸ Kad osuđeni nema ništa više osim ove zakonom zaštićene imovine, onda nastupa zakonska nemogućnost naplate i određuje se druga vrsta kazne. Sličnim pobudama se rukovodio zakonodavac u tački 1. stav 1. člana 49. *Policijske uredbe* iz 1850. godine, gde je propisana zamena novčane kazne srazmernom kaznom zatvora ako je osuđe-

35 *Zbornik*, V, 196.

36 Đorđe D. Cenić /1866/: *Обясненъ Казнийелноѣ законика за Княжесѣиво Србию*, Beograd, str. 72–74.

37 T. Živanović, *op. cit.*, str. 182–183 (dok. br. 309), str. 201 (dok. br. 338).

38 Zaštitu okućja je uveo knez Miloš maja 1836. naredbom: „da u varošima na kuću, u kojoj ko s familijom živi, a u selima na kuću, baštinu, dva vola i kravu, niko se zadužiti ne može“. Po odredbama *Zakonika* o građanskom postupku iz 1865. godine od izvršenja nad imovinom seljaka bili su izuzeti: kuća sa zgradama i okućnicom od jednog dana oranja, pet dana oraće zemlje (oko tri hektara zemlje), kao i minimum tegleće stoke i inventara. Zaštita okućja je bila zakonska zaštita seljaka u odnosu prema poveriocu, ali je značila i izuzimanje ovog seljačkog minimuma imanja iz pravnog prometa.

ni bio tako lošeg imovinskog stanja da bi njegova porodica ili neko drugi zbog toga pretrpeo štetu.³⁹

Policijskim zakonikom iz 1850. godine bila je predviđena novčana kazna u 92 slučaja, od ukupno 266 slučajeva propisanih kazni.

Konačno, novčana kazna je dobila oblik i značaj koji je uglavnom zadržala do današnjih dana.

LITERATURA

- Begović M. /1956/: *Tragovi našeg krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima*, (Otisak iz Istorijskog časopisa, VI), Beograd
- Cenić Đ. D. /1866/: *Обясненіе Казнишелноіе законика за Княжесіиво Србию*, Beograd
- Elezović G. /1940/: *Turski spomenici, knjiga I, sveska 1, (1348–1520)*, Beograd 1940
- Gavrilović M. /1912/: *Miloš Obrenović, knjiga treća (1827–1835)*, Beograd
- Hadžibegić H. /1949/50/: „Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca-iz prvih godina njegove vlade“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo
- Härter K. /2008/: „Strafen mit und neben der Zentralgewalt: Pluralität und Verstaatlichung des Strafens in der Frühen Neuzeit“, in: Günther Schlee, Bertram Turner (Hg.), *Vergeltung-Eine interdisziplinäre Betrachtung der Rechtfertigung und regulation von Gewalt*, Frankfurt/Main
- Heyd U. /1973/: *Studies in old Ottoman criminal law*, edited by V. L. Ménage, Oxford
- Ivić A. /1935/: *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku, knjiga I – godina 1804*, Beograd
- Karadžić V.S. /1852/: *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, Beč
- Karadžić V.S. /1867/: *Život i običaji naroda srpskoga*, Beč
- Klajn I, Šipka M. /2006/: *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad
- Novaković S. /1965²/: *Selo*, predgovor, dopune i objašnjenja napisao Sima Ćirković, Beograd
- Popović R. J. (priredio) /2010/: *Protokol i registar Šabačkog magistrata od 1808. do 1812. godine*, Istorijski institut, Izvori za srpsku istoriju, knjiga 8, Istorija XIX i XX veka, knjiga 4, Beograd
- Schumann E. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, Herausgegeben von Albrecht Coredes, Heiner Lück, Dieter Werkmüller und Ruth Schmidt-Wiegand als philologischer Beraterin, redaktion: Falk Hess und Andreas Karg, Band I: Aachen-Geistliche Bank
- Solovjev A. V. /1928/: *Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Skoplje
- Stojančević V. /1980/: „Ureždenije“ suda za Šabac i Šabačku nahiju, od 12. januara 1811. godine“ u knjizi: *Srbija u vreme Prvog ustanka 1804–1813*, Leskovac
- Sućeska A. /1971/: „Neke osobenosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX
- Sućeska A. /1980/: „Recepcija nekih srednjevjekovnih južnoslovenskih pravnih ustanova u osmanskom-turskom pravu“, *Pregled-časopis za društvena pitanja*, godina LXX, broj 11–12, Sarajevo
- Sućeska A. /1982/: *Elementi našeg srednjevjekovnog prava u turskim zakonskim spomenicima*, Poseban otisak iz Zbornika Pravnog fakulteta u Rijeci broj 3 (1982), Rijeka

39 Zbornik, V, 205.

Živanović T. /1967/: *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865*, (Posebna izdanja SANU, knjiga CDVIII, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 59, Izvori srpskog prava I), Beograd

Živanović Ž. /1923/: *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, knjiga I (od Sveto-andrejske skupštine do proglašenja nezavisnosti Srbije 1858–1878)*, Beograd

Zoran S. Mirković

Faculty of Law, University of Belgrade

THE HISTORY OF FINES IN SERBIA (1804–1860)

SUMMARY

The author is trying to show the development of fines in Serbia since 1804, when the First Serbian uprising started and the public authority was established, to 1860, when the Criminal Code of the Principality of Serbia was enacted. The roots of fine go back to the similar institute in Serbian medieval criminal law and the Ottoman law.

The study pays special attention to the beginning of the nineteenth century, when the Serbian public authorities took over the prosecution and punishment from the Ottoman authorities. The author is trying to answer several questions: what happened with fines, when did they appear, to which extent did they affected the convicted?

Key words: fines, Serbia (1804–1860), Police Code (1850), Criminal Code (1860).